

Diskussion

Kulturens Kolde Krig

OM BEHOVET FOR NYE VEJE I FORSKNINGEN

AF

KIM FREDERICHSEN

*Adskillige gamle Venner blevet Kommuniste ...
Det vinder frem. Det er en art Kapitulation for adskillige. Det letteste.*

Forudser, at det kommer til Kamp, Kulturkamp.

Martin A. Hansen 5.1.1946¹

*During the Cold War, fought between capitalist West and communist East
after 1945, propaganda was the main weapon used by both sides,
for this was a war of ideas as much as of military might.*

Simon Adams, 2006²

Den Kolde Krig³ var en systemkonflikt mellem Vestens liberalt-demokratiske system og det marxistisk-leninistiske system under Sovjetunionens overherredømme i Østeuropa.⁴ Et væsentligt element i denne konflikt var brugen af kultur.⁵ Som den britiske historiker og forfatter

1 Martin A. Hansen, *Dagbøger*, bind 1, 1931-46 (1999), s. 408.

2 Simon Adams, *Propanda in War and Peace: Manipulating the Truth*, (Chicago, 2006), s. 4.

3 Denne artikel er blevet til som en del af min forskning på Center for Koldkrigsforskning. Jeg vil gerne takke mine kolleger på centret og Carsten Due-Nielsen for gode kommentarer og råd.

4 Dansk Institut for Internationale Studier, *Danmark under Den Kolde Krig: Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991* (herefter: DIIS), bind 1, s. 57-85.

5 Kultur defineres her bredest muligt som et system af betydninger, der gør mennesker i stand til at oversætte deres instinkter, drifter, behov og andre tilbøjeligheder til

David Caute har påpeget, var Den Kolde Krig på samme tid en traditionel politisk og militær konfrontation mellem de toneangivende stater, dvs. mellem *pax americana* og *pax sovietica*, og en ideologisk og kulturel konkurrence på globalt niveau. Der var ikke noget historisk fortilfælde. Aldrig før var en international konflikt mellem imperier blevet ført ved hjælp af indædte kampe inden for genetik og anden videnskab, med internationale priser og hædersbevisninger som sejrens frugter. Sammenstødene kunne være filosofiske fejder, litterære slagsmål, eller en duel på malerpenkler. Taktikken omfattede hjemsendelse af besøgende balletkompagnier, afhoppende cellister og dansere, og jamming af jazzmusik i radioen. De olympiske lege i Moskva 1980 blev boykottet af USA; legene i Los Angeles i 1984 blev boykottet af Sovjetunionen og dets allierede, men det var undtagelsen. Parterne lagde vægt på aktivt og over en bred front at demonstrere kulturel overlegenhed for derved at vinde offentlighedens støtte. Det var en kamp om arven efter den europæiske oplysningstid, ført på tryk, på film, i radio, på tv og i koncertsale.

I denne sammenhæng kan Den Kolde Krig ikke bare forstås som en tilbageholdt militær konflikt, men som en konstant jagt på sejren gennem andre midler. Udfaldet var da heller ikke kun et spørgsmål om den sovjetiske sides økonomiske nederlag, hvad enten dette skyldtes USSR's manglende evne til at følge med på det teknologiske område eller et sammenbrud som følge af vægten af landets militære rustning. Caute mener, at forklaringen i mindst lige så høj grad skal findes i de moralske, intellektuelle og kulturelle slag, den sovjetiske side modtog, både før og efter at dens egne indbyggere havde opgivet at støtte projektet. Uanset hvor mange millioner bøger Sovjetunionen kunne producere, hvor meget finkultur den kunne opdyrke via balletensembler og lignende, hvor mange sejre den vandt i internationale skak- og atletikturneringer – lige lidt hjalp det. Den første kosmonaut, de mange medicinske forskningslaboratorier og en række nobelpriser kunne heller ikke afværge nederlaget.⁶ Nobelprisens prestige viste sig oven i købet at være et tveægget sværd, fordi en række sovjetiske vindere af den var i opposition til systemet.

repræsentative og kommunikative strukturer: Sprog, visuelle symboler, fagter, koder og kunst skabt af en social gruppe og brugt i dagliglivet (Musya Glants og Pamela Kachurin, »Special Issue: Culture, The Soviet Union, and the Cold War. General Introduction«, *Journal of Cold War Studies* 4 (2002:1), s. 3).

⁶ David Caute, *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War* (Oxford, 2003), s. 1-5.

I en samlet anmeldelse af en række værker om Kulturens Kolde Krig fremhæver Tony Shaw, at som følge af de hastigt voksende amerikanske og sovjetiske atomarsenaler i 1950'erne og 1960'erne forekom et direkte militært sammenstød mellem supermagterne selvmordsagtigt. Derfor blev den psykologiske og kulturelle konflikt et alternativ – overvældende i omfang, opfindsomhed og magtudfoldelse – til »rigtig« krig. I den for nyhedsspredningen og underholdningsindustrien så gyldne periode fra radio-mediets klimaks til satellit-tv's gennembrud kom alle på den ene eller den anden måde i kontakt med flodbølgen af officiel og uofficiel koldkrigspropaganda. Så godt som alting – fra sport over ballet og tegneserier til rumrejser – fik politisk betydning og kunne anvendes i opinionsdannelsen på hjemmefronten og til påvirkning af udenlandske samfund.⁷

Et væsentligt element i denne overordnede systemkonflikt var forsøget på gennem propaganda og påvirkning af debatmiljøet at få offentligheden til at sympatisere med et af de to systemer. Propagandaen var ofte forklædt som kulturelle aktiviteter, eventuelt gennem internationale organisationer med danske forgreninger, der gav indtryk af at være lokale kulturelle foreninger, men fortrinsvis blev finansieret og organiseret af de to hovedaktører i Den Kolde Krig, USA og Sovjetunionen.

Statslig propaganda har været kendt til alle tider, men særlig i det 20. århundrede blev den en del af krigsførelsen, på linje med geværer og kanoner. Propaganda kan defineres som den organiserede spredning af information eller ideologi, ofte af en fordømsfuld eller misvisende karakter, der bevidst og systematisk anvendes i forsøget på at skabe synspunkter, manipulere tanker og styre holdninger for at opnå en respons, der fremmer det ønskede formål hos propagandisten. Dette gør propaganda til noget ensidigt, der skal komme personen eller organisationen, der udøver propagandaen til gode – men ikke den, der bliver udsat for den. Propaganda adskiller sig fra information eller undervisning, men kan derudover gradueres i tre typer: *Hvid propaganda* kommer fra en tydelig kilde, hvis information mestendels er korrekt. *Sort propaganda* kommer derimod fra en skjult kilde, hvis information mestendels er falsk. *Grå propaganda* befinder sig et sted mellem de to og kommer fra en kilde, der måske eller måske ikke kan identificeres, og hvis information måske eller måske ikke er sand.

⁷ Tony Shaw, »The Politics of Cold War Culture«, *Journal of Cold War Studies* 3 (2001:3), s. 59.

Den amerikanske historiker Simon Adams påpeger, at propaganda ikke er en simpel størrelse, men i reglen en del af en kompleks kampagne, der finder sted over et længere tidsrum. Han opstiller ti delelementer, man bør søge at identificere i en analyse af propagandavirkning: ideologien bag propagandakampagnen (f.eks. kommunismen), kampagnens kontekst, propagandisternes identitet, propagandaorganisationernes struktur, forholdet mellem medlemmer af partier og bevægelser og *fellow travellers*, de benyttede medieteknikker, brug af specielle teknikker (f.eks. musik eller samlende skikkelser), mulig modpropaganda, og endelig propagandaens effektivitet.⁸

Kulturens Kolde Krig kan således forstås som en verdensomspændende systemkonflikt, hvor det er påkrævet med analyser af både det strukturelt-finansielle niveau, de konkrete kulturaktiviteter og disses gennemslagskraft.

For så vidt angår de to første elementer, er det muligt gennem det omfattende arkivmateriale, der efterhånden er blevet tilgængeligt i Danmark og udlandet, at studere planlægningen, organiseringen og finansieringen. Langt vanskeligere forholder det sig med spørgsmålet om gennemslagskraft. Den udførende instans laver ofte sine vurderinger efter devisen »det går godt, send flere penge«, hvilket selvfølgelig skal læses med forbehold. Bedre er det at inddrage interne vurderinger af resultaterne, særlig hvis de indeholder kritiske kommentarer. Endelig er det også muligt at gå til offentlige kilder såsom referater og omtaler af forskellige arrangementer; samfundsdebatten såvel i dagspressen som i Rigsdags- og Folketingstidende;⁹ samt meningsmålinger, alt sammen for at se, om holdninger, som kommer fra afsendere af propaganda, virkelig har påvirket nogen. Meningsmålinger skal dog behandles med varsomhed, da de kan være vanskelige at tolke præcist. Således lagde størstedelen af den danske befolkning afstand til de kommunistiske lande; alligevel viser meningsmålingerne ikke et stabilt absolut flertal for dansk medlemskab af NATO før i slutningen af 1960'erne.¹⁰

Som nævnt spillede den statslige brug af kulturen en central rolle i Den Kolde Krig. Scott Lucas går så vidt som til at sige, at »Den Kolde

8 Simon Adams, *Propaganda in War & Peace: Manipulating the Truth*, (Chicago, 2006), s. 4, 6-8, 14-17.

9 Der findes en række publicerede uddrag af samfundsdebatten i koldkrigs-kontekst: Erik Knudsen og Ole Wivel (red.), *Kulturdebat 1944-58* (1958); *Kulturdebatten 1961-62* (1963), Søren Hein Rasmussen og Niels Kayser Nielsen (red.), *Strid om demokratiet: Artikler fra dansk debat 1945-46* (2003). Derudover er denne retning i forskningen i Danmark først og fremmest kommet til udtryk i en række specialer, hvilket fremgår af de årlige lister i *Historisk Tidsskrift* over nye specialer fra historiestudierne ved danske universiteter.

10 Søren Hein Rasmussen, *Den kolde krigs billeder* (2009), s. 12.

Krig ... først og fremmest [var] et sammenstød mellem kulturer og ideologier«. ¹¹ Den ideologiske modsætning mellem liberalt demokrati og marxismen-leninismen udgjorde en betydelig del af konfliktens grundlag. Selv ved en intens rivalisering mellem to liberale demokrati-er, ville forløbet næppe være så militariseret og fjendtligt, som tilfældet var i Den Kolde Krig. Ideologi bærer en stor del af forklaringen på den høje intensitet. Mark Kramer anfører, at marxismen-leninismen var mere end et røgslør. Ideologien var et definerende element ved sovjetkommunismen; den lå til grund for og guidede det sovjetiske regime. Debatterne i landets ledelse fandt sted inden for rammerne af dens sprogbrug og terminologi. Det gælder selv i de mest hemmelige debatter på højeste niveau, som sovjetisk arkivmateriale har vist efter Sovjetunionens sammenbrud. Den herskende diskurs bidrog til at forme det udenrigspolitiske udsyn, fordi den førte politik skulle stemme overens med bestemte ideologisk definerede stereotyper. ¹²

Som Iben Vyff har fremhævet, åbner dette for en ny analytisk tilgang til Den Kolde Krig, med fokus på de ideologiske og kulturelle karaktertræk og ikke kun på traditionel politisk og militær konflikt mellem supermagterne. Kulturen blev brugt som et propagandainstrument, der skulle få de europæiske befolkninger til at slutte op bag koldkrigspolitikken og supermagterne. Det var en kamp om hjerterne og sindene – styret af forestillingen om kunst og kultur som et avanceret redskab til at vinde politisk goodwill. Kulturens Kolde Krig blev ført ved hjælp af kunstudstillinger, informationskampagner, turneer, studierejser og udvekslinger. Et godt kulturelt indtryk skulle cementere de politiske sympatier og tilhørsforhold. ¹³

Også den svenske historiker Kim Salomon påpeger det som et problem, når forskningen i Den Kolde Krig begrænser sig til at analysere konflikten inden for en ramme af storpolitik, sikkerhedspolitik, udenrigspolitik, blokpolitik og terrorbalance. For selvom magtkampe og interesseskæbninger udgør nøglebegreber for at forklare Den Kolde Krigs dynamik, så findes der også et andet, uopdyrket forskningsfelt, der rummer menneskers handlinger og engagement. Oprustningsspiraler og konflikter som offentlighedsfænomen og ideologiske modsætningsdynamik er ifølge Salomon vigtige delementer i forklaringen, da det, der sker i parlamentet og ministerierne, hvad den ene embedsmand

11 Scott Lucas, *Freedom's War: The US Crusade against the Soviet Union 1945-56* (Manchester, 1999), s. 2.

12 Mark Kramer, »Ideology and the Cold War«, *Review of International Studies* 25 (1999), s. 573-576.

13 Iben Vyff, *Øst, Vest – hvilken fremtid er bedst? Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950'erne* (upubliceret ph.d. afhandling, Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter, 2007), s. 3 (inkl. n. 6), 61-62.

siger til den anden, eller hvad der står i forsvarsudredninger, ikke i sig selv forklarer, hvorfor Den Kolde Krig fik en så betydelig plads i folks forestillingsverden. Det er ikke nødvendigvis politikere og deres beslutninger, der former menneskers holdninger.¹⁴

I dansk forskning har der imidlertid ikke været nogen stærk vægning af kulturens betydning, hvilket bl.a. fremgår af post-koldkrigsperiodens historiografiske artikler.¹⁵ I flere værker om Danmarks bilaterale forhold til en række andre stater i perioden er temaet dog inddraget i mindre omfang.¹⁶

Der er i vestlig historietradition almindelig enighed om at tilskrive amerikaneren John Lewis Gaddis æren for at inddrage Kulturens Kolde Krig som et nyt og væsentligt element i forskningen.¹⁷ Gaddis mener, at teoretikere og historikere begik en fejl under Den Kolde Krig ved at fokusere så ensidigt på militære styrkeforhold. Sovjetunionen brød nok sammen, men med intakte våbenlagre. Heraf følger, at militær styrke ikke altid er bestemmende for begivenheders forløb. Man må inddrage økonomiske, ideologiske, kulturelle og moralske faktorer for at forklare den grundlagserosion som Sovjetunionen med besiddelser blev udsat for.¹⁸

En gennemgang af den relevante faglitteratur på området viser, at der en betydelig amerikansk overvægt i antallet af værker, og at en amerikansk vinkel er dominerende. Den er kommet til udtryk dels i en række antologier,¹⁹ dels i det førende internationale tidsskrift *Journal*

14 Kim Salomon, *En femtiotalberättelse: Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige* (Stockholm 2007), s. 21-23.

15 Carsten Due-Nielsen, »Samtidshistorie og politik«, *Historisk Tidsskrift* 1995:1, s. 467-477; Thorsten Borring Olesen, »Danmark og den kolde krig 1945-1969 – set gennem de seneste elleve års forskning«, *Historie* 1995:2, s. 233-260; Poul Villaume, »Post-Cold War Historiography in Denmark«, i Thorsten B. Olesen (ed.), *The Cold War - and the Nordic Countries: Historiography at a Crossroads* (2004).

16 Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo: DDRs forhold til Danmark 1949-1960* (2001); Bent Jensen, *Bjørnen og haren: Sovjetunionen og Danmark 1945-1965* (1999); Karl Christian Lammers, »Hvad skal vi gøre ved tyskerne bagefter?« *Det dansk-tyske forhold efter 1945* (2005); Rasmus Mariager, *I tillid og varm sympati: Dansk-britiske forbindelser og USA under den tidlige kolde krig* (2006); Poul Villaume, *Allieret med forbehold* (1995).

17 Mark Kramer, »Ideology and the Cold War«, *Review of International Studies* 25 (1999), s. 540.

18 John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History* (Oxford, 1998 [paperbackudgave]), s. 284.

19 Lori Lyn Bogle (red.), *The Cold War* bd. 5. *Cold War Culture and Society* (New York/London, 2001); Rana Mitter & Patrick Major (red.), *Across the Blocs: Cold War Cultural and Social History* (London/Portland, Oregon, 2004); Giles Scott-Smith og Hans Krabben-dam, (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (London, 2003).

of *Cold War Studies*,²⁰ og dels i en række pionerarbejder, særlig fra slutningen af 1990'erne, både om de amerikanske kultur- og propagandaorganisationer, der var kendetegnet ved samarbejde mellem statslige og private aktører, og om den direkte statslige propagandavirksomhed.²¹

Kendetegnende for alle disse fremstillinger er, at de har banet vejen ved at gå til ikke bare de statslige arkiver i USA, men også til diverse præsidentbiblioteker og universitetsbiblioteker, idet arkivskabernes efterladte papirer er spredt ud over et utal af institutioner og arkiver. Derudover har forfatterne bestræbt sig på at gennemføre interviews med centrale aktører, inden det blev for sent, noget vi kunne lære af i Danmark. Et andet eksempel på fælles problemer er, at amerikanerne på trods af Freedom of Information Act (FOIA) er løbet ind i problemer, når talen falder på dokumenter fra CIA og FBI – danske forskere slås i disse tider med noget lignende.²²

Eksempelvis beretter den uafhængige historiker Gary Kern på sørgmunter vis om sine problemer i forbindelse med arbejdet på en biografi om den sovjetiske afhopper Viktor Kravtjenko, at han juli 1991 ansøgte om adgang til FBI's sag om Kravtjenko fra bureauets New York-kontor i henhold til FOIA. I august 1993 modtog han efter gentagne forespørgsler en pakke med tre dokumenter: to gnidrede fotokopier af trykte publikationer og et dokument på to sider, hvoraf den første var fuldstændigt overstreget af hensyn til nationale forsvarsinteresser, mens den anden var blevet kopieret så dårligt, at den nærmest var ulæselig. Kern fik et advokatfirma til *pro bono* at anlægge sag mod FBI. Først i år 2000 resulterede det i frigivelsen af mere end 2000 sider.²³

20 Marilyn S. Kushner, »Exhibiting Art at the American National Exhibition in Moscow, 1959«, *Journal of Cold War Studies* 4 (2002:1), s. 6-26; Andrew L. Yarrow, »Selling a New Vision of America to the World: Changing Messages in Early U.S. Cold War Print Propaganda« *Journal of Cold War Studies* 11 (2009:4), s. 3-45.

21 Laura A. Belmonte, *Selling the American Way: US Propaganda and the Cold War* (Philadelphia, 2008); Volker S. Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone between Philanthropy, Academy, and Diplomacy* (Princeton/Oxford, 2001); Nicholas J. Cull, *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy 1945-1989* (New York, 2008); Walter L. Hixon, *Parting the Curtain: Propaganda, Culture and the Cold War, 1945-1961* (New York, 1997); Jöel Kotek, *Students and the Cold War* (London, 1996); Helen Laville, *Cold War Women: The International Activities of American women's Organisations* (Manchester/New York, 2002); Scott Lucas, *Freedom's War: The US Crusade against the Soviet Union 1945-56* (Manchester, 1999); Ron Robin, *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Industrial Complex* (Princeton/Oxford, 2001); Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (London, 1999);

22 Som et eksempel herpå, se Bent Jensen, »Obstruktion af forskning i Den Kolde Krig i Danmark« *Jyllands-Posten* 28.3.2008.

23 Gary Kern, *The Kravchenko Case: One Man's War on Stalin* (New York, 2007), s. xiii-xv.

På samme måde beretter Frances Stonor Saunders om uventede problemer med at få adgang til klassificeret CIA-materiale i henhold til FOIA. Hun fremhæver, at denne arkivlov ellers er lempeligere end den britiske. I forbindelse med udgivelsen af sin bog i 1999 måtte hun således konstatere, at hendes oprindelige anmodning fra 1992 endnu ikke var blevet besvaret. En senere anmodning blev dog besvaret – bl.a. med en advarsel om, at der ville være omkostninger i omegnen af 30.000 USD forbundet med at få arkivmaterialet at se. En *CIA Information and Privacy Coordinator* trøstede hende dog med, at hun ikke behøvede at bekymre sig om det, da hendes anmodning efter al sandsynlighed næppe ville blive imødekommet.²⁴

Med den tiltagende lukning af også de tidligere sovjetiske arkiver ses en alvorlig tendens i retning af at hindre eller indskrænke forskeres adgang til arkivmateriale om det mest definerende element ved verdens efterkrigstidshistorie – vel at mærke selvom denne epoke blev afsluttet for 20 år siden. Tendensen har som sagt også ladet sig mærke i Danmark.

Man kan derfor håbe på, at den tidligere danske justitsminister Brian Mikkelsen løfter om en langt mere lempelig arkivadgang i Danmark vil blive opfyldt. Desværre er der tegn i sol og måne på, at justitsministeriets embedsmænd ikke agter at levere varen.²⁵ Heller ikke efterfølgeren på ministerposten, Lars Barfod, ser desværre ud til at ville leve op til sin forgængers skåltale.²⁶

I Storbritannien er der ligesom i USA blevet forsket i de statslige propagandaorganisationer, først og fremmest International Research Departement (IRD).²⁷ For Danmarks vedkommende har den hidtidige forskning i høj grad rettet sig mod den amerikanske propagandavirkosomhed her i landet,²⁸ herunder Marshall-hjælpens kulturelle sider,²⁹

24 Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (London, 1999), s. x.

25 Morten Pihl, »YES Minister«, *Jyllandsposten* 17.1.2010.

26 ml, »Pet afgør selv aktindsigt«, *Arbejderen* 30.3.2010.

27 Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (London, 2001); Paul Lashmer og James Oliver, *Britain's Secret Propaganda War 1948-1977* (Stroud, 1998).

28 Martin Kryhl Jensen, »Kampen om sjælene: Amerikansk *cultural diplomacy* i Danmark under den tidlige Kolde Krig«, i Lars Hedegaard (red.), *Kampen om Den Kolde Krig: Festskrift til Bent Jensen* (2008), s. 327-346 og Martin Kryhl Jensen, »En krig på værdier: Mål og midler i det amerikanske kulturdiplomati i Danmark 1945-1960«, *Fodnoter* 3, 2009; Marianne Rostgaard, »Opinionsdiplomati og amerikanisering – den kulturelle side af den kolde krig«, *Arbejderhistorie* 2004:4, s. 104-118.

29 Marianne Rostgaard, »Kampen om sjælene: Dansk Marshallplan publicity 1948-50«, *Historie* 2002:2, s. 257-291.

vestligt orienterede organisationer³⁰ samt amerikanske forbrugsværers indtog på det danske marked.³¹

Denne – lovlige ensidige – fokus på den amerikanske kulturpåvirkning kommer klarest til udtryk i projektet om amerikaniseringsprocesser efter anden verdenskrig på SDU, hvor såvel Den Kolde Krig som modsætningsforholdet til Sovjetunionen synes at være tænkt fuldstændig ud som parametre.³² Efter min opfattelse forsvinder dermed et element, der er essentielt for forståelsen af perioden og baggrunden for den amerikanske virksomhed.

Et ensidigt angelsaksisk perspektiv er blevet kritiseret af David Cauter, der opstiller fem kriterier, som en studie i Kulturens Kolde Krig burde overholde: For det første bør det undgås at attribuere den moderigtige betegnelse »Den Kolde Krig« til litterære arbejder, kulturelle begivenheder, kunstneriske bevægelser og filmsekvenser, der lige så vel kunne have materialiseret sig, selv om Romanoverne havde beholdt magten og haft munken Rasputin som chefideolog.³³ For det andet bør der skrives i ligefrem stil uden et pyntet ordforråd af substantiver omdannet til verber, filmiske metaforer og hjemmesideprosa. For det tredje skal en ensidig traditionel eller revisionistisk tilgang undgås, hvor skylden for Den Kolde Krig ensidigt placeres på enten den ene eller den anden side. For det fjerde bør konklusionerne ikke bygge primært på den enkelte bog, maleri eller symfoni i sig selv, men på hvem der betalte for tryksvæarten, lærredet og rejseudgifterne. For det femte er det stærkt problematisk, at den ene side (den sovjetiske, med satellitstater

30 Ingeborg Philipsen, »Selskabet for frihed og kultur: Congress for Cultural Freedom i Danmark 1953-60«, *Kritik* 35 (2002:158), s. 38-51; samme, »Out of Tune: The Congress for Cultural Freedom in Denmark, 1953-1960«, i Giles Scott-Smith og Hans Krabbendam (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (London/Portland, Oregon 2003), s. 237-253; samme, »Antikommunismens mange ansigter«, *Arbejderhistoria* 2001:4, s. 48-51; samme, *Diplomacy with Ambiguity: The History of the Bilderberg Organisation 1952-1977* (upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2009); samme, »Bilderbergmøderne i dansk perspektiv«, i Carsten Due-Nielsen, Rasmus Mariager og Regin Schmidt (red.), *Nye fronter i Den Kolde Krig* (2010), s. 156-180; Sarah von Essen, »NATO sikrer freden: Atlantsammenslutningens oprettelse og tidlige virke«, *Arbejderhistorie* 2004:1, s. 38-54. Den britiske kulturpropaganda er behandlet i Iben Bjørnson, »The Information Research Department – i grænselandet mellem information og efterretning under den kolde krig«, *Arbejderhistorie* 2008:2, s. 33-50.

31 Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen, »Tørstens allerbedste ven: Cola'ens Danmarkshistorie fra 1930'erne til 1960'erne«, *Historisk Tidsskrift* 2008:2, s. 427-476; Marianne Rostgaard, »Kold Krig på alle fronter«, *Magasinet Humaniora* 18 (2003:4), s. 22-27.

32 http://www.sdu.dk/~media/Files/Om_SDU/Institutter/Ihks/Projekter/Amerikansk%20paa%20dansk/Artikler/Amerikansk%2020p%20E5%2020dansk%2020%20%2020projektbeskrivelsen.ashx (set 12.1.2011).

33 Et grelt eksempel på misbrugen af begrebet er Richard Cavell (red.), *Love, Hate and Fear in Canada's Cold War* (Toronto, 2004).

og -partier samt frontorganisationer) synes at være forsvundet på mystisk vis, så det hele bliver en slags skygeboksning. Dette skaber i sidste ende en urimelig ensidighed i forskningen.³⁴

Jeg mener man bør støtte Caute, når han påpeger skævvridningen i perspektivet.

Sovjetunionen og de øvrige østlandes påvirkningsforsøg gennem brug af kultur³⁵ synes at være et glemt emne i såvel den angelsaksiske som den danske forskningstradition, hvilket er meget uheldigt. Bolsjevikkerne var allerede efter statskuppet i 1917 stærkt bevidste om, med Lenins formulering, at kommunismens succeser kunne bruges til at påvirke den kulturelle udvikling hos masserne. På den baggrund blev videnskabsfolk, kunstnere, forfattere, malere og musikere aktive forkæmpere på den ideologiske front. Særlig vægt blev der lagt på filmens mulige rolle som medvirkende til at omstyrte de kapitalistisk-imperialistiske magter.³⁶ Allerede i mellemkrigstiden blev der under dække af Komintern oprettet et helt netværk af front- og kulturorganisationer under ledelse af tyskeren Willi Münzenberg, der havde til opgave at påvirke den offentlige mening i Vesten.³⁷ Som følge af den tysk-sovjetiske ikke-angrebepagt i 1939 og den deraf følgende opgivelse af folkefrontspolitikken, med tilhørende uhjælpelig kompromittering

34 David Caute, »Foreword«, i Giles Scott-Smith og Hans Krabbendam (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (London, 2003), s. vii-ix.

35 Jeg tænker her på den eksterne propaganda. Ved siden af udenrigspropagandaen drev Sovjetunionen og vasalstaterne en betydelig propaganda over for deres egne befolkninger. I den forbindelse søgte myndighederne at anvende såvel vestlig som østlig kulturproduktion. Vestlige film, musik og litteratur blev af de sovjetiske myndigheder anvendt til at demonstrere Vestens dekadence og mangler, mens den sovjetiske – og den russiske førsovjetiske – musik, ballet, teater og litteratur blev anvendt til at skabe en stemning af kulturel overlegenhed både ude og hjemme, der skulle medvirke til at skabe en slags sovjetisk patriotisme. Sovjetiske ledere ønskede at fremstille et billede af, at sovjetborgere i modsætning til vesterlændinge satte finkultur og litteratur højere end materielle spørgsmål. Imidlertid ser brugen af vestlig kultur ud til at have haft den modsatte effekt: Det stimulerede en nysgerrighed og begejstring over for den vestlige livsstil og et ønske om at fremskaffe sig alt hvad der var vestligt (Musya Glants og Pamela Kachurin, »Special Issue: Culture, The Soviet Union, and the Cold War General Introduction«, *Journal of Cold War Studies* 4 (2002:1), s. 4). Den indenrigspolitiske sovjetpropaganda er i sig selv et omfattende emne, som det vil føre for vidt at komme ind på her. Dog skal et par eksempler fremhæves: A.G. Kolesnikova, »Obraz vraga perioda holodnoj vojny v sovetskom igrovnom kino 1960-1970-h-godov«, *Otetjestvennaja istorija* 2007:5, s. 162-168; Janusz Kazmierczak, »The Community That Never Was: The European Defense Community and Its Image in Polish Visual Propaganda of the 1950s« *Journal of Cold War Studies* 11 (2009:4), s. 118-141.

36 Tony Shaw, »The Politics of Cold War Culture«, *Journal of Cold War Studies* 3 (2001:3), s. 60.

37 Se herom: Stephen Koch, *Double Lives: Stalin, Willi Münzenberg and the Seduction of the Intellectuals* (New York, 2004).

af de eksisterende frontorganisationer, blev det efter verdenskrigens afslutning nødvendigt at oprette nye sådanne. I euforien over den fælles sejr over nazismen blev disse organisationer fremstillet som tværpolitiske, men kommunisterne og deres forbundsfæller satte sig – ligesom i 1930'erne – på dem, hvilket fik de vestligt orienterede nationale organisationer til at trække sig.³⁸ De nye internationale (front)organisationer blev herefter indlemmet som redskaber i den sovjetisk kontrollerede kulturoffensiv.³⁹

Det fremhæves og eksemplificeres i flere af de engelsksprogede fremstillinger, at vestlige organisationer opstod som reaktioner på den sovjetiske kulturoffensiv.⁴⁰ Men de vestlige frontorganisationer fik kun en relativt kort periode som betydende og indflydelsesrige påvirkningsinstrumenter af den vesteuropæiske offentlige mening. Som følge af det californiske tidsskrift *Ramparts* afsløringer i april 1967 af den mere eller mindre offentlige hemmelighed om CIA' finansiering af Congress For Cultural Freedom⁴¹ faldt vestlige, amerikansk finansierede organisationer som dominobrikker, hvilket f.eks. inden for ungdoms- og studenterorganisationer fuldstændig overlod kamppladsen til den kommunistiske side.⁴²

Der var dog en vestlig tradition for forskning i sovjetisk kulturpropaganda under Den Kolde Krig. Derigennem blev der fremført advarsler mod den sovjetiske virksomhed på området.⁴³ Det er tydeligt, at forfatterne til disse værker foruden en sovjetologisk tilgang havde adgang til statsligt amerikansk materiale om emnet.

Også i Danmark blev der af private antikommunistiske organisationer som Frihed og Folkestyre og Selskabet for Frihed og Kultur udsendt pjecer, der advarede mod sovjetkommunismens forsøg på at besnære offentligheden.⁴⁴

38 Jöel Kotek, *Students and the Cold War* (London, 1996), s. vii-ix, 10-61.

39 Ifølge nogle vurderinger anvendte Sovjetunionen i 1960 2 milliarder amerikanske dollars om året på den verdensomspændende kulturpropaganda (Tony Shaw, »The Politics of Cold War Culture«, *Journal of Cold War Studies* 3 (2001:3), s. 60).

40 Se f.eks. Jöel Kotek, *Students and the Cold War* (London, 1996), s. 189-209, eller Helen Laville, *Cold War Women: The International Activities of American Women's organisations* (Manchester/New York, 2002), s. 47, 84-85.

41 Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (London, 1999), s. 381-390.

42 Jöel Kotek, *Students and the Cold War* (London, 1996), s. 222-224.

43 Frederick C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Offensive: The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy* (Princeton, New Jersey, 1960); F. Bowen Evans (red.), *Worldwide Communist Propaganda Activities* (New York, 1955); Phyllis A. Greenlaw, »"Peace" in Soviet Strategy«, *Russian Review* 13 (1954:2), s. 99-100, 105-106, 114; Stefan T. Possony, *A Century of Conflict: Communist Techniques of World Revolution 1848-1950* (Chicago, 1953).

44 F.eks. *I Diktaturets Fodspor...* (1957); *Rejse i Sovjet: Kendsgjerninger om delegationsrejserne* (1955).

Ved siden af disse advarsler samlede den internationale kritiske forskning i kommunismen sig især omkring det af United States Information Agency udgivne tidsskrift *Problems of Communism*, der frembyder flere eksempler på undersøgelser af den sovjetiske kulturpropagandaaktivitet.⁴⁵ Desuden kan man fremhæve den tidligere britiske NATO-diplomat Clive Roses grundige vejviser til de sovjetiske internationale frontorganisationer, byggende på deres egne udgivelser.⁴⁶ Endvidere udkom i samtiden to bøger om kommunistiske og sympatiserende intellektuelles tiltrækning til de forskellige kommunistiske diktaturer, der eksisterede under Den Kolde Krig.⁴⁷

Efter Den Kolde Krigs afslutning samlede interessen sig især om spørgsmålet om den sovjetiske finansiering af de vestlige kommunistiske partier,⁴⁸ der blev udforsket på baggrund af de nyåbnede sovjetiske arkiver. I Skandinavien resulterede denne forskning i den af Morten Thing redigerede *Guldet fra Moskva*, der ud over en indledende artikel af Sven Holstmark indeholdt selvstændige artikler om den sovjetiske finansiering af de kommunistiske partier i de respektive skandinaviske lande.⁴⁹ Ved siden af disse studier af det økonomiske aspekt er der udkommet nogle få sammenlignende værker om brugen af kulturpropaganda.⁵⁰

En ikke så lidt problematisk fremstilling af spørgsmålet om kulturudveksling finder man i en engelsksproget, norsk udgivet antologi med udgangspunkt i østeuropæiske kulturfremskud.⁵¹ Antologiens redaktør György Peteri argumenterer med udgangspunkt i Churchills Fulton-

45 Wallace Spaulding, »Communist International Fronts«, *Problems of Communism* 33 (1984:2), s. 52-61; Robert W. Kitirnos, »International Department of the CPSU«, *Problems of Communism* 33 (1984:5), s. 47-75.

46 Clive Rose, *The Soviet Propaganda Network: A Directory of Organisations Serving Soviet Foreign Policy* (London/New York, 1988).

47 David Cauter, *The Fellow-Travelers: Intellectual Friends of Communism* (New Haven/London, 1988); Paul Hollander, *Political Pilgrims: Travels of Western Intellectuals to the Soviet Union, China and Cuba 1928-1978* (New York/Oxford, 1981).

48 Jan Foitzik, »Aus der Buchhaltung der Weltrevolution. Finanzhilfen der »regierenden kommunistischen Parteien« für den internationalen Kommunismus 1950-1958«, *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung* 1994, s. 140-147; Harvey Klehr, John Earl Haynes og Kyrill M. Anderson, *The Soviet World of American Communism* (New Haven/London, 1998); Jevgenij Lisov, »"Zelenye" dlja krasnyh«, *Ogonek* 1992:9, s. 6-8.

49 Morten Thing (red.), *Guldet fra Moskva: Finansieringen af de nordiske kommunistpartier, 1917-1990* (2001).

50 Mark Carroll, *Music and Ideology in Cold War Europe* (New York, 2003); David Cauter, *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy during the Cold War* (Oxford, 2003); Stephen Wagg og David L. Andrews (red.), *East Plays West: Sport and the Cold War* (Oxford/New York, 2007).

51 György Peteri (red.), *Nylon Curtain: Transnational and Trans-Systemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe* (Trondheim, 2006).

tale for, at det ikke var noget jerntæppe, der sænkede sig mellem øst og vest, så muligheden for at påvirke modparten blev begrænset, især for den vestlige side. På baggrund af tilvæksten i litteraturen om de økonomiske, kulturelle og politiske gensidige penetreringer hedder det, at det snarere var et »nylontæppe«: Fordi de vestlige og østlige kulturer var næsten lige stærke, skulle der angiveligt have været høj grad af fri konkurrence mellem kulturepræsentanterne fra de to sider.⁵² Heroverfor må man dog bemærke, som det også skete i en anmeldelse af antologien, at den teoretiske ramme er fejlagtig alene på det grundlag, at de østlige intellektuelle ikke var frie og uafhængige aktører, men af hensyn til deres karriere – og til tider deres liv – var nødsaget til at tilpasse sig de rigide ideologiske dogmer, Moskva fremførte, som stillede specifikke krav til kulturlivet.⁵³

Uden for den engelsksprogede litteratur er forskningen i Kulturens Kolde Krig meget begrænset. I Rusland er forskningen – eller manglen på samme – indtil videre kommet til udtryk dels i en serie af trykte kildesamlinger⁵⁴ og vejvisere til arkivmaterialer⁵⁵, dels i form af erindringer fra centrale aktører i det overordnede organ for sovjetisk kulturpropaganda, Den Internationale Afdeling under Sovjetunionens Kommunistiske Partis Centralkomite.⁵⁶

Også hvad angår de øvrige Østbloklønde, er forskningen i Kulturens Kolde Krig yderst begrænset.⁵⁷

En særlig retning i den danske forskning i forhold til Sovjetunionen og de øvrige kommunistiske diktaturstater, der eksisterede under Den Kolde Krig, udgøres af værker, der afdækker den begejstring, danske

52 György Peteri, »Introduction«, i György Peteri (ed.), *Nylon Curtain: Transnational and Trans-Systemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe* (Trondheim, 2006), s. 1-2, 6.

53 Vladimir Shlapentokh, anmeldelse af György Peteri (ed.), *Nylon Curtain: Transnational and Trans-Systemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe* (Trondheim, 2006)], *Journal of Cold War Studies* 11 (2009:1), s. 175.

54 *Ideologitjeskie komissii CK KPSS 1958-1964. Dokumenty (Serija: Kult'ura i vlast' ot Stalina do Gorbatjeva)* (Moskva, 1998).

55 *Otdel kul'tury CK KPSS 1953-1966 Spravotjnik (Annotirovannye opisi)* (Moskva, 2004); *Otdel CK KPSS po svjazjam s inostrannymi kompartijami. 1953-1957: Annotirovannyj spravotjnik* (Moskva, 1999).

56 K.N. Brutents, *Tridtsat' let na Staroj Plosjadi* (Moskva, 1998); A.F. Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to America's Six Cold War Presidents (1962-1986)* (New York 1995); Valentin Falin, *Konflikty v Kremle Sumerki bogov po-russki (Serija »Sekretnaja papka«)* (Moskva, 2000); Valentin Falin, *Politische Erinnerungen* (München, 1993); A.S. Tjernaev, *Moja zjizn' i moe vremja* (Moskva, 1995).

57 F.eks. Christian Saehrandt, *Kunst als Botschafter einer künstlichen Nation: Studien zur Rolle der bildenden Kunst in der auswärtigen Kulturpolitik der DDR* (Stuttgart, 2009).

kommunister, venstreorienterede og »medløbere« (*fellow travellers*) udviste for de landes regimer⁵⁸ samt forsøgene herfra på at påvirke den danske offentlige mening.⁵⁹ En pioner i denne sammenhæng er forskningsbibliotekar Morten Thing. Foruden det allerede omtalte værk om *Guldet fra Moskva* skal der henvises til Things disputats om danske kommunisters forhold til kulturen og de intellektuelle,⁶⁰ der omhandler perioden 1918-1960. Især andet bind beskæftiger sig på baggrund af en imponerende mængde materiale med perioden under Den Kolde Krig og er et virkelig godt redskab til at orientere sig om kommunistiske kulturaktører inden for litteratur, film, malerkunst og arkitektur; de intellektuelle og kulturelle debatter; DKP's brug af de intellektuelle; venskabs- og frontorganisationer; samt forholdet til og synet på Sovjetunionen. Bind 1 underbygger, ligesom Stephen Koch og Bent Jensen, at den aktivitet, der blev udfoldet inden for kulturområdet under Den Kolde Krig, havde taget sin begyndelse allerede i mellemkrigsperioden.

Et af de første eksempler i Danmark på at inddrage begrebet Kulturens Kolde Krig i dansk forskning er professor Hans Hertels indsigtfulde artikel om 1950'ernes Danmark. Artiklen byggede på en forelæsning ved symposiet »Kulturen og den kolde krig« på Københavns Universitet Amager i 2001.⁶¹ Også andre steder i Skandinavien findes eksempler, f.eks. en nyere norsk antologi med norske og tyske bidrag om DDR's kulturvirksomhed.⁶²

Et andet væsentligt pionerarbejde i Skandinavien er Kim Salomons fremstilling fra 2007 om populærkulturens genspejling af Den Kolde Krig i 1950'ernes Sverige i ugebladene. Salomon forklarer, at 1950'erne som tiår er en temmelig overset periode i Den Kolde Krig, da det ligger klemmt inde mellem skyggen af Anden Verdenskrig og den nyere erindring om de oprørske 1960'ere. 1950'erne bliver derfor mindet

58 Peter Frederiksen, *Kindkys af Pol Pot: Kampuchea og den danske forbindelse* (2004); Bent Jensen, *Gulag og glæmsel: Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede* (2002); Bent Jensen, *Stalinismens fascination og de danske venstreintellektuelle* (1984, rev. udg. 2002); Erik Kjærgaard, »Det kulturrevolutionære drømmeland – en analyse af danske rejseberetninger fra kulturrevolutionens Kina 1966-1976«, *Arbejderhistorie* 2000:3, s. 1-21; Mikkel Plum, *Bombarder Hovedkvarteret! Hvad venstrefløjen sagde, skrev og bedrev fra Stalins død til efter Murens fald* (1998).

59 Ole Hasselbalch, *Den stille krig: Sovjetiske påvirkningsoperationer mod Danmark under den kolde krig – forudsætninger, teknik og resultater* (2001).

60 Morten Thing, *Kommunismens kultur: DKP og de intellektuelle 1918-1960* (1993).

61 Hans Hertel, »Kulturens kolde krig. Polarisering, antikommunisme og antiamerikanisme i dansk kulturliv 1946-60«, *Kritik* 35 (2002:158), s. 9-23. Fra samme nummer af tidsskriftet skal nævnes: Søren Schou, »Fra koldkrigens glemmebog«, s. 1-5.

62 Benedikt Jager og Jon Raundalen (red.), *DDR – Det det var: Østtysk kultur- og hverdags-historie* (Oslo, 2008).

som en periode i Vesteuropa, der adskiller sig fra det øvrige 20. århundredes historie ved ikke at være hverken ekstremt eller blodigt, og hvor man levede ubekymret i en verden af stadig forøget forbrug og med velstand som fremtidsmål. Derved glemmes let et bistert politisk klima og en ideologisk polarisering uden grå nuancer mellem sort og hvidt, godt og ondt, os og dem. Om valget af populærkultur som objekt for sin forskning fremhæver Kim Salomon, at mennesker sjældent udsættes for virkeligheden direkte, men som noget formidlet. Under Den Kolde Krig blev mennesker ikke umiddelbart konfronteret med kernevåben eller terrorbalance, men derimod med skildringer af disse fænomener. Virkeligheden blev tilgængelig via beretninger, der fungerede som mellemlid, dvs. folk i samtiden modtog i princippet det samme materiale til at danne sig et billede af samtiden, som historikerne efterfølgende har til rådighed i deres forsøg på at beskrive den. Man kan dog med rimelighed kritisere denne tilgang for at fokusere så stærkt på selve budskabet og dets indhold, mens afsenderen og dennes ståsted og motiv for at fremsætte en beretning ignoreres. Det kan som udgangspunkt formodes, at en given person på et givet tidspunkt har ment det, vedkommende sagde, eller i det mindste havde en hensigt med at fremsætte et givent udsagn.

Kim Salomon peger på, at populærkulturen er et relativt uudforsket område på grund af de tidligere årtiers fokus på sociale og kulturelle konstruktioner, der har medført, at der med et negativt sigte er blevet sat lighedstegn mellem populærkultur og underholdningskultur, således at populærpressens udsagn ikke blev taget alvorligt og tillagt politisk legitimitet. Heroverfor anfører Salomon med rette, at mange læsere faktisk i deres mening om eller forhold til Den Kolde Krig blev påvirket af de oplysninger og synspunkter, de fandt i ugebladene. Disse oplevede netop i 1950'erne deres gyldne periode med de største oplag.⁶³

I Danmark er Salomons bog blevet fulgt op af Søren Hein Rasmussens fremstilling af billedet af Den Kolde Krig i 1950'ernes danske populærkultur. Ligesom Salomon lægger Søren Hein Rasmussen vægt på, at populærkulturelle medier spillede en betydelig rolle som formidlere af politiske og offentlige samtidsbegivenheder på den ene side og hverdagsborgerne på den anden. Derfor er det værd at undersøge, hvilket billede populærpressen skabte af Den Kolde Krig, også fordi TV først begyndt at spille en rolle som billedskaber fra slutningen af

63 Kim Salomon, *En femtiotalberättelse: Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige* (Stockholm, 2007).

1950'erne. I den forbindelse er det vigtigt at holde sig for øje, at f.eks. *Se og Hør* og *Billed-Bladet* dengang ikke kun indeholdt kendisstof, men også rejseskildringer, kulturelle artikler og inden- og udenrigspolitiske reportager.⁶⁴

I en sammenligning af de to værker er de mange ensartede synspunkter i såvel det neutrale Sverige som NATO-landet Danmark i sig selv interessante. Ordet »seriøst« bør anvendes med varsomhed, da det alt for nemt kan komme til at afhænge af øjnene, der ser, men med henblik på at bringe udforskningen af 1950'ernes Kolde Krig videre ville der dog med fordel kunne inddrages publiceret materiale også uden for de populære genrer. Det »populære« og det »seriøse« har næppe eksisteret i to af hinanden fuldstændigt uafhængige systemer, der påvirkede vidt forskellige samfundsgrupper uden overlap.

Søren Hein Rasmussens værk og for så vidt også Salomons er på mange måder kendetegnende for den måde, Den Kolde Krigs påvirkning hidtil er blevet undersøgt på i Danmark; nemlig ud fra den synsvinkel, at der var en dansk *reaktion* på Den Kolde Krigs udefra kommende påvirkning. Altså Den Kolde Krig i Danmark frem for Danmark i Den Kolde Krig. Under en sådan synsvinkel var Kulturens Kolde Krig i Danmark en systemkonflikt båret af på den ene side de borgerligt-liberale partier og Socialdemokratiet – i hvert fald indtil 1980'erne – og på den anden side kommunisterne og efterhånden også den ikke-sovjetkommunistiske venstrefløj og de danske forgreninger af kulturelle og politiske organisationer og bevægelser, som aktivisterne betjente sig af og udtrykte sig igennem. Denne tilgang kommer til udtryk i flere værker⁶⁵ og antologier⁶⁶ om aspekter af Den Kolde Krig i almindelighed samt specifikt det navnkundige år midt i Den Kolde Krig: 1968.⁶⁷

I modsætning til den angelsaksiske forskning er der inden for dansk forskning ikke blevet lagt stor vægt på organisationshistorie, selvom der naturligvis findes eksempler på det modsatte både i værker⁶⁸ og artikler,

64 Søren Hein Rasmussen, *Den kolde krigs billeder* (2008).

65 Morten Bendix Andersen, *Ungarnsopstanden 1956 – i dansk erindringshistorisk perspektiv* (2007).

66 Carsten Due-Nielsen, Rasmus Mariager og Regin Schmidt (red.), *Nye fronter i Den Kolde Krig* (2010); Klaus Pedersen og Nils Arne Sørensen (red.), *Den kolde krig på hjemmefronten* (2004).

67 Morten Bendix Andersen og Niklas Andersen (red.), *1968 – Dengang og nu* (2004); Thomas Ekman Jørgensen og Steven L.B. Jensen, *1968 – og det der fulgte: studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser* (2008); Lisa Rosén Rasmussen m.fl. (red.), *Uddannelseshistorie 2008: Ånden fra '68 – kilder, opgør og håb*. Udgivet af Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie. En befriende international perspektivering i dansk oversættelse er Norbert Frei, *1968: Ungdomsrevolte & global protest* (2008).

68 Drude Dahlerup, *Rødstrømperne: Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling*,

særligt i tidsskriftet *Arbejderhistorie*.⁶⁹ Også disse er imidlertid kendetegnet ved det danske perspektiv. Kun i meget få tilfælde anvendes udenlandske materialer og perspektiver i beskrivelsen af danske organisationers virke.⁷⁰

Til gengæld for organisationshistoriens kun moderate omfang er der i Danmark siden begyndelsen af 1990'erne udkommet et væld af politiske biografier,⁷¹ hvorunder en del har at gøre med kulturpersonligheder, dvs. intellektuelle, forfattere og andre aktører på kulturområdet, som defineret i nærværende artikel.⁷² En betydelig del af den danske koldkrigs kulturhistorie er blevet beskrevet gennem biografier. Dette er del af en bredere udvikling i de senere års danske historiografi, hvor biografien er gået fra at være et ugleset stedbarn til en genre, hvis forskningsbaserede værker ikke bare beskriver en persons livsforløb fra vugge til grav, men anvendes som udgangspunkt for at skrive f.eks. økonomisk, forretnings-, politisk, arbejder-, dannelses-, køns, sundheds-, diplomatisk, udenrigspolitisk, forsvars-, velfærdsstats-, parti- eller, som det er tilfældet i denne kontekst, kultur- og idéhistorie.⁷³ Det kan undre, at borgerlige intellektuelle og meningsdannere ikke er så stærkt

nytænkning og gennemslag 1970-1985 (1998); Chris Holmsted Larsen, *Tiden arbejder for os: DKP og Vietnamkrigen 1963-1973* (2007); Knud Holt Nielsen, *Giv mig de rene og de ranke: Danmarks kommunistiske Ungdom 1960-1990* (2008); Johannes Nordentoft og Søren Hein Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1960-1972* (1992); Søren Hein Rasmussen, *Sære Alliancer: Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark* (1997); Judith Winther, *Politik fra neden: Om 1980'ernes fredsbevægelse* (1992).

69 F.eks. Jesper Jørgensen, »Fredsbevægelsen under den tidlige kolde krig – en indledning«, *Arbejderhistorie* 2008:3, s. 1-8; Morten Møller, »Den nye modstandsbevægelse: Mogens Fog og Fredens Tilhængere 1950-59«, *Arbejderhistorie* 2008:3, s. 34-51; Iben Vyff, »Fred, men hvordan?«, *Arbejderhistorie* 2008:3, s. 52-66; Jesper Jørgensen, »Fredens Tilhængere«, *Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv: Årbog 2001*, s. 16-22.

70 Carel Horstmeier, »Særlige forbindelser? Danmark og DDR 1973-1973«, i Thomas Wegener Friis og Andreas Linderøth (red.), *DDR & Norden: Østtysk-nordiske relationer 1949-1989* (2005), særligt s. 131-136.

71 Niels Barfoed, *I unåde: Peter P. Rohde og opgøret med kommunismen* (2001); Arne Hardis, *Idealisten: En biografi om Hans Scherfig* (2008); Adda Hilden, *At sætte sig spor: En biografi om Inger Merete Nordentoft* (2009); Jes Fabricius Møller, *Hal Koch: En biografi* (2009); Morten Møller, *Mogens Fog: En biografi* (2009); Birgitte Possing, *Uden omsvøb: Portræt af Bodil Koch* (2007); Jørgen Sørensen, *Sympatisøren: Kjeld Abell og den kolde krig* (2008); Morten Thing, *Hans Kirks mange ansigter: En biografi* (1997); Morten Thing, *Portrætter af 10 kommunister* (1994).

72 Med denne begrænsning af biografiernes emneområde fravælger jeg automatisk f.eks. Bo Lidegaards Jens Otto Krag-biografi, Claus Bjørns H.C. Hansen-biografi, Nikolaj Bøghs Per Hækkerup-biografi eller Niels Barfoeds Ole Lippmann-biografi.

73 Birgitte Possing, »Genren med de mange liv: Et kritisk blik på biografien«, i Niels Bresdorff og Niels Finn Christensen (red.), *Det kritiske blik: Nykritik, selvkritik, kunstkritik, kulturkritik, politisk kritik, kritik af den kritiske kritik, negativ kritik, den nødvendige kritik. I anledning af dr.phil. Morten Things 60 årsdag* (2005), s. 145,148-151, 158-159.

repræsenteret igen i strømmen af historiske biografier.⁷⁴ Man kan kun håbe, at der i fremtiden vil blive rettet op på den skævvridning, der derved opstår i tegningen af kulturkampen.

Efter årtusindeskiftet har to meget omdiskuterede digre værker om særlige aspekter af Danmark under Den Kolde Krig præget forskningen. Det første af disse, DIIS' udredning fra 2005, adskiller sig fra mange øvrige værker om Den Kolde Krig ved i endog meget høj grad at inddrage østligt arkivmateriale.⁷⁵ På trods af, at DIIS havde til hovedopgave at følge den slagte vej med udforskning af den sikkerhedspolitiske situation, er der lykkeligvis afsat meget plads til spørgsmålet om østlig kulturpåvirkning også over for diverse danske fredsbevægelser, oven i købet i høj grad byggende på østligt arkivmateriale.⁷⁶ Vægten er lagt på det østtyske og det sovjetiske propagandaapparat, der beskrives ud fra de respektive venskabsforeninger med de to lande. Der er dog den forskel, at for den østtyske del beskrives primært styringsmekanismerne og for den dansk-sovjetiske forening især aktiviteterne i det offentlige rum.⁷⁷ Denne forskel synes at hænge sammen med tiden afsat til arkivstudier og forskernes forhåndskendskab til emnet. Endvidere kan det undre, at de amerikanske kulturpropagandafremstød ikke er omtalt, men med vægten på truslen udefra ville det på den anden side let kunne blive til et spørgsmål om at skelne mellem velkommen og uvelkommen propaganda, set fra de konsensusbærende kræfters perspektiv. På baggrund af de indledende bemærkninger fremstår det da også som om, det amerikanske kildemateriale for en stor dels vedkommende nærmest har været anvendt til at søge at efterprøve validiteten af østmaterialet.⁷⁸

Det andet af værkerne er *PET-Kommissionens beretning*. I henhold til sit kommissorium skulle PET-Kommissionen bl.a. undersøge og redegøre for efterretningsvirksomheden med hensyn til politiske partier, faglige konflikter og politisk-ideologiske prægede grupperinger og bevægelser, dels undersøge og redegøre for karakteren af aktiviteterne i disse miljøer.⁷⁹ PET-Kommissionens særlige vinkel har dermed været at give et billede af, hvordan efterretningstjenesten så på periodens

74 En i koldkrigssammenhæng vigtig undtagelse fra reglen er Gerhardt Eriksen, *Erik Seidenfaden: En biografi* (2000).

75 DIIS, bind 1, s. 41-50.

76 DIIS, bind 1, s. 367-425; bind 2, s. 299-428; bind 3, s. 307-384.

77 DIIS, bind 2, s. 355-375.

78 DIIS, bind 1, s. 55.

79 *PET-Kommissionens beretning* (2009) (herefter: PK), bind 1, s. 16-17.

kultur- og samfundsdebat, afspejlet gennem overvågningen af aktive miljøer i debatten.⁸⁰

Kommissionen bygger altovervejende på materiale fra PET's arkiv, hvilket på en og samme tid er beretningens største styrke og svaghed. En styrke, fordi beretningen derved med syvmeleskridt fremmer læserens kendskab til PET's indhentningsmetoder og samarbejde med fremmede tjenester samt PET's konkrete viden på konkrete tidspunkter om konkrete emner. På dette felt er beretningens store betydning og værdi uomtvistelig. Men samtidig er den stærke vægt på brug af PET-arkivet beretningens svaghed. I en række tilfælde fremstår beretningen som en række direkte og indirekte, men ikke efterprøvede udtog af PET's arkivmateriale. Det bevirker, at det færdige resultat skæmmes af en række faktuelle fejl, der indvirker negativt på den samlede vurdering af værket og kan svække tiltroen til de fremsatte konklusioner. Lad os se på tre konkrete eksempler herpå fra bind 6:

For det første hedder det, at »DKP's forlag Tiden blev likvideret i 1955«. ⁸¹ Det er ikke korrekt, hvilket et simpelt opslag i John og Sanne Hansens bibliografi over forlaget indtil 1978 ville have vist. ⁸²

For det andet hævdes det, at Dansk-Tjekkoslavisk Selskab først blev dannet i 1963. Det er heller ikke korrekt. Kulturetnolog Lasse Kristensen har i sit speciale på baggrund af tjekkisk arkivmateriale dokumenteret, at selskabet med tjekkoslavisk fødselshjælp blev *genoplivet* efter anden verdenskrig allerede i 1952. ⁸³

For det tredje hedder det, at »[b]etydningen af den økonomiske støtte østfra understreges af en hændelse i Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen i november 1990 ... Under et hovedbestyrelsesmøde drøftede man de kommende nedskæringer i støtten, og pludselig stod tre af funktionærerne frem og fortalte, at de blev lønnet direkte fra den sovjetiske ambassade hver måned. Ifølge PET's kilde »tryglede og bad« Ingmar Wagner de tilstedeværende om at tilbageholde oplysningerne for offentligheden af hensyn til den kommende omorganisering i Moskva og Landsforeningens forestående kongres«. ⁸⁴ Hvis man i modsætningen til kommissionen har

80 Tre af bindene i kommissionsrapporten afsættes til formålet (PK, bind 6, 9 og 10 om henholdsvis DKP, den ikke-sovjetkommunistiske venstrefløj og protestbevægelserne).

81 PK, bind 6, s. 175.

82 John og Sanne Hansen, *Bibliografi: Arbejderforlaget (1921-41), Mondes Forlag (1928-1940), Forlaget Tiden (1945-1978)* (1979).

83 Lasse Kristensen, *Tjekkoslavakiets eksempel. Et etnologisk bidrag til debatten om kommunisternes kultur og den kolde krig* (upubliceret speciale, Københavns Universitet, 2005), s. 67-69.

84 PK, bind 6, s. 336.

læst referatet fra det relevante hovedbestyrelsesmøde, der i øvrigt fandt sted i december og ikke i november.⁸⁵ vil man se, at der ikke var tale om en Ingmar Wagner, der »tryglede og bad«, men om en mand, der kom med en klar, ideologisk funderet forklaring på, hvorfor den sovjetiske støtte havde været holdt skjult. Ifølge referatet gik resten af debatten om Ingmar Wagners redegørelse på utilfredshed over, at hovedbestyrelsen ikke havde været bedre informeret om forholdene. Udtrykket »tryglede og bad« er et af de tydeligste eksempler på det problematiske i en så ukritisk brug af PET-arkivet. Indtrykket forstærkes af det manglende forsøg på at efterprøve materialet, idet det må antages, at udtrykket har overlevet fra arkivmaterialet og dermed bliver brugt til at give en kvalitativ vurdering i beskrivelsen af en begivenhed, der ikke omhandler PET' egen virksomhed.

Samlet set må dansk forskning i Kulturens Kolde Krig siges ikke alene at udgå fra et for ensidigt dansk perspektiv, men også i meget høj grad at bygge på dansk kildemateriale, publiceret og upubliceret. Herved opstår der en skævvridning i forskningsbilledet, hvor modtagerens opfattelse kommer til at fremstå uafhængigt af afsenderens hensigt. Mulighederne for at vurdere gennemslagskraften af aktiviteterne og påvirkningsforsøgene svækkes derved.

Man må derfor håbe, at der inden for forskningsfeltet vil kunne ske en udvikling i retning af øget fokus på samspillet mellem afsender og modtager for at kunne give en samlet vurdering af kulturkampen fra afsenderens intentioner til modtagerens perception og reaktion.

I den nyeste forskning findes dog tendenser til at bevæge sig i den retning ved at inddrage materiale fra tidligere tjekkoslovakiske,⁸⁶ østtyske⁸⁷ og sovjetiske⁸⁸ arkiver og sammenholde det med det danske.

I indledningen til det nyligt udkomne festskrift til Poul Villaume efterlyser Carsten Due-Nielsen nye fronter eller, om man vil, emner i udforskningen af Den Kolde Krig.⁸⁹ Et af disse emner bør være Kulturens Kolde Krig.

85 Referat af hovedbestyrelsesmøde 15.12.1990, Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionens arkiv (Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv), kasse 105.

86 Lasse Kristensen, »Propaganda og Kold Krig: Tjekkoslovakisk propaganda i begyndelsen af Den Kolde Krig« 1. del og 2. del, *Netmagasinet www.historie-nu.dk* april 2006; Lasse Kristensen, »Tjekkosloviets eksempel – ungenkommunistisk dannelse i den tidlige kolde krig«, *Arbejderhistorie* 2006:2-3, s. 39-51.

87 Torkil Sørensen, »En lidt trist historie om DDR og den danske venstrefløj«, *1066 - Tidsskrift for historie* 39 (2009:4), s. 3-14.

88 Kim Frederichsen, »Gennem kendskab til venskab: Sovjetisk propaganda i Danmark under Den Kolde Krig«, *Fodnoter* (Center for Koldkrigsforskning) 2010:5.

89 Carsten Due-Nielsen, »Nye fronter i studiet af Den Kolde Krig«, i Carsten Due-Nielsen, Rasmus Mariager og Regin Schmidt (red.), *Nye fronter i Den Kolde Krig* (2010), s. 21-22.

Vi har i denne artikel set, at den angloamerikanske vinkel har domineret; det gælder både med hensyn til den samlede internationale mængde af udgivelser, og hvad angår danske forskeres valg af undersøgelsesfelt.

Vi ser efterhånden en tilvækst i danske fremstillinger, der også beskæftiger sig med kulturens rolle i Den Kolde Krig. Emnet er blevet taget op i en række værker om Danmarks forhold til andre stater i perioden, i artikler om især vestligt orienterede organisationer, i biografier, særligt om venstreintellektuelle, og i udforskning af danske indstillinger til den internationale udvikling.

Imidlertid er det nødvendigt i højere grad at se på kulturkampen som en propagandakrig, der foregik både fra Øst, med Sovjetunionen i spidsen, og fra Vest, med USA i spidsen. Kulturpåvirkningsvirksomheden skal ikke ses enten ud fra et amerikansk eller sovjetisk afsenderperspektiv eller udelukkende et dansk modtagerperspektiv.

Forskningen i Kulturens Kolde Krig vil med fordel kunne bygges op om fem punkter:

- 1) Hvordan blev kulturpropagandaen og meningspåvirkningsforsøgene organiseret?
- 2) Hvordan blev den finansieret?
- 3) Hvilke konkrete kulturaktiviteter gav den sig udslag i?
- 4) Hvordan blev den modtaget?
- 5) Kan den siges at have øvet indflydelse på den modtagende offentlige mening f.eks. i debatten om samfundets udvikling?

Ved at inddrage såvel afsender- som modtagerperspektivet bliver det muligt at tegne et samlet billede af den mest aktive slagmark i Vesteuropa under Den Kolde Krig. Denne region var lykkeligvis i det store og hele undtaget fra de stedfortræderkrige, der ramte andre dele af verden.

Samtidig er det påtrængende i langt højere grad at inddrage østligt materiale, ikke bare fra de sovjetiske og østtyske arkiver, men også fra de øvrige østlande. Dette skal dels rette op på skævheder i den hidtidige forskning, dels muliggøre komparative studier af propagandavirksomheden.